

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 1.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS
MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

Publishing this issue of MJSS was supported by the Ministry of Science of Montenegro through the project „Post-socialist identity of Montenegro“.

Editor in Chief: Adnan Prekić

Editors: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

CONTENTS:

SOCIALISM IN MONTENEGRO 1945-1990 Milan SCEKIC	p. 7.
POLITICAL IDEAS OF SOCIALIST MONTENEGRO AND THEIR MODERN REINTERPRETATION Adnan PREKIC	p. 37.
THE ROLE OF INDUSTRIALIZATION IN THE PROCESS OF CREATING SOCIALIST IDENTITY Nenad PEROSEVIC	p.51.
URBANIZATION AND SOCIALIST IDENTITY OF MONTENEGRO Ivan TEPAVCEVIC	p.63.
ARCHITECTURAL AND MONUMENTAL HERITAGE OF THE SOCIALISM ERA IN MONTENEGRO Slavica STAMATOVIC-VUCKOVIC	p.73.
CULTURAL AND SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF THE SOCIALIST PERIOD Dragutin PAPOVIC	p.93.
THE ROLE OF FILM IN SHAPING SOCIALIST IDENTITY Zivko ANDRIJASEVIC	p.105.
LITERATURE AND SOCIALIST IDENTITY- EXPERIENCE OF MONTENEGRO Vladimir VOJINOVIC	p.117.
THE ROLE OF FINE ARTS IN FORMING SOCIALIST IDENTITY Jovan MUHADINOVIC	p.129.
MUSIC AND SOCIALIST IDENTITY Filip KUZMAN	p.143.
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	p.166.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

SADRŽAJ:

CRNOGORSKI SOCIJALIZAM 1945-1990

Milan ŠĆEKIĆ..... str. 7.

POLITIČKE IDEJE SOCIJALISTIČKE CRNE GORE I NJIHOVA SAVREMENA REINTERPRETACIJA

Adnan PREKIĆ..... str.37.

ULOGA INDUSTRIJALIZACIJE U PROCESU OBLIKOVANJA SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Nenad PEROŠEVIĆ..... str.51.

URBANIZACIJA I SOCIJALISTIČKI IDENTITET CRNE GORE

Ivan TEPAVČEVIĆ..... str.63.

ARHITEKTONSKO I SPOMENIČKO NASLJEĐE EPOHE SOCIJALIZMA U CRNOJ GORI

Slavica STAMATOVIĆ-VUČKOVIĆ..... str.73.

KULTURNE I NAUČNE INSTITUCIJE SOCIJALISTIČKOG PERIODA

Dragutin PAPOVIĆ..... str.93.

FILM U FUNKCIJI OBLIKOVANJA SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Živko ANDRIJAŠEVIĆ..... str.105.

KNJIŽEVNOST I SOCIJALISTIČKI IDENTITET ISKUSTVO CRNE GORE

Vladimir VOJINOVIĆ..... str.117.

ULOGA LIKOVNE UMJETNOSTI U OBLIKOVANJU SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Jovan MUHADINOVIĆ..... str.129.

MUZIKA I SOCIJALISTIČKI IDENTITET

Filip KUZMAN..... str.143.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.166.

Original scientific articleULOGA INDUSTRIJALIZACIJE
U PROCESU OBLIKOVANJA SOCIJALISTIČKOG IDENTITETANenad PEROŠEVIĆ¹University of Montenegro – History department, Montenegro
Danila Bojovica bb, Niksic, Montenegro
email: nenadpnk@gmail.com**ABSTRACT:**

The paper explains the importance of the role of industrialization in Montenegro in the socialist period. Montenegro is one of the most underdeveloped Yugoslav republics that started the process of industrialization in 1947 when the Five-Year Economic Development Plan was adopted. Like Yugoslav, Montenegrin plan put emphasis on industrial development. Since that time and the until the early 90s, the main force of economic development of the Montenegro was industry. The process of industrialization was principally also the process of modernization of society that initiated the transformation and development of economic, social, urban and cultural opportunities. Socialism proclaimed a humane society and measures implemented in the both the economic and social spheres have really improved the lives of the majority of the population. In the socialist community, ideological orientation of a person by the Communist Party of Yugoslavia, was present from the beginning. Person's belief in socialism was as important as socio-economic reforms that have been implemented.

KEY WORDS: Montenegro, Communist Party of Yugoslavia, Yugoslavia, socialism, industrialization

¹ NENAD PEROŠEVIĆ: born in Niksic on the 1st of August 1973 where he finished elementary and high school. He graduated from the Faculty of Philosophy in Niksic in 1999 at the study program of History and Geography. From 2000 to 2003 he worked at the Historical Institute in Podgorica. Since 2003 he has been working on Faculty of Philosophy in Niksic. In 2011, the title of assistant professor was elected to the rank of associate professor professor was elected in 2016. Since 2015 he has been the Vice Dean for Development and Finance.

SAŽETAK:

U radu se objašnjava značaj uloge industrijalizacije u Crnoj Gori u socijalističkom periodu. Crna Gora, jedna od najnerazvijenih jugoslovenskih republika, pokrenula je proces industrijalizacije 1947. godine kada je usvojen Petogodišnji plan privrednog razvitka. Kao i jugoslovenski i crnogorski plan stavio je akcenat na razvoj industrije. Od tada pa do početka 90-ih godina glavnu snagu privrednog razvoja Crne Gore činila je industrija. Proces industrijalizacije u suštini je bio i proces modernizacije društva koji je inicirao preobražaj i razvoj privrednih, socijalnih, urbanih i kulturnih prilika. Socijalizam je proklamovao humano društvo, a mjere spovedene u ekonomskoj i socijalnoj sferi zaista su unaprijedile život većine stanovništva. Ideološko usmjeravanje čovjeka u socijalističkoj zajednici bilo je od početka prisutno od strane Komunističke partije. Vjera čovjeka u socijalizam bila je jednako bitna kao i društveno-ekonomske reforme koje su sprovedene.

KLJUČNE RIJEČI: Crna Gora, Komunistička partija Jugoslavije, Jugoslavija, socijalizam, industrijalizacija.

Uvod

Privreda predstavlja ukupnost proizvodnih snaga i odnosa u proizvodnji na određenom prostoru i u određenom društvu. Označava osnovu društvenog života i veoma je zavisna od prirodnih uslova, ali i od efikasnosti upotrebe materijalnih i ljudskih proizvodnih faktora i u sferi proizvodnje i u sferi potrošnje. Za dobro organizovanu privredu bitnu ulogu ima vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, ali i stepen privredne saradnje sa drugim državama. Nivo privredne razvijenosti Crne Gore odražavao je prirodne uslove, ali i još više istorijske uslove i specifičnosti njenog geopolitičkog položaja (Radojičić, 2002, 191). U teritorijalnom pogledu mala knjaževina² i kasnije kraljevina Crna Gora prve naznake industrijalizacije dobila je tek krajem XIX i početkom XX vijeka (Đurović, 2003, 305). Prvim industrijskim preduzećem u Knjaževini Crnoj Gori smatra se pilana u Rijeci Crnojevića (1873). Prema procjeni u Kraljevini Crnoj Gori je do 1918. godine radilo deset industrijskih preduzeća sa 168 radnih mjesta i sa 615 KS pogona. Nakon 1918. godine, kada Crna Gora postaje dio jugoslovenske države, nastavlja se razvoj industrije, ali i dalje neznatno i bez nekih značajnih uticaja na ekonomske prilike. Podizanje fabrika više je bila zasluga privatne inicijative nego državnog plana i strategije. Do ulaska Kraljevine Jugoslavije u Drugi svjetski rat 1941. godine na prostoru današnje Crne Gore (13.812 km²) izgrađeno je svega deset fabrika i približno toliko električnih centrala. Neveliki industrijski kapaciteti su u velikoj mjeri uništeni i oštećeni – razoreno je 15 industrijskih zgrada, a i ostala postrojenja su oštećena ili uništena od strane okupatora u Drugom svjetskom ratu (1941–1945). Nova vlast je, predvođena Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ), već u januaru 1945. godine tražila podatke od lokalnih organa vlasti o stanju industrijskih postrojenja i procjeni o postojanju mogućnosti da se u njihovom mjestu podignu nova industrijska postrojenja. U aprilu 1945. godine formirana je prva crnogorska vlada, u okviru koje je bilo i Ministarstvo industrije i rudarstva. Jugoslovenskim Ustavom iz 1946. godine savezna vlada je posredno ili neposredno upravljala republičkim vladama i ministarstvima, što je značilo da u takve ingerencije spada i industrija. Savezna vlada i savezno ministarstvo su odlučivali o planu razvoja i finansiranju industrijalizacije u Crnoj Gori, a ministarstvo industrije iz Crne Gore podnosilo je prijedloge i analize saveznim organima upravljanja (Andrijašević, 2018, 337–339). U periodu obnove (1945–1946;

² Nakon međunarodnog priznanja nezavisnosti na Berlinskom kongresu 1878. Crna Gora je imala površinu od 9.475 km² (definitivno ustanovljeno 1880), a nakon balkanskih ratova 1912–1913. površinu od 14.443 km² (Dašić, 2000, 31–32).

preciznije – to je period koji traje od oslobođenja zemlje 1945. do usvajanja Petogodišnjeg plana 1947) u Crnoj Gori su u najvećem dijelu obnovljeni predratni privredni kapaciteti, što je pripremilo društvo za sljedeću fazu izgradnje, a to je Prvi petogodišnji plan razvitka privrede. Uspjeh ostvaren u obnovi privrednih, školskih, saobraćajnih i ostalih kapaciteta je značajniji ako se ima u vidu podatak da je 1946. godine Crna Gora raspolagala sa svega 2.600 kvalifikovanih radnika i sa 1.350 srednjih stručnih radnika (Kovačević, 1986, 41; Marović, 1987, 152).

U periodu obnove KPJ u Crnoj Gori razvila je vrlo dinamičan rad u masama u vidu konferencija, zborova i savjetovanja, koje su organizovali članovi rukovodstva KPJ u Crnoj Gori, Narodnog fronta, Sindikata, Narodne omladine i Antifašističkog fronta žena. Na skupovima su objašnjavana pitanja iz oblasti politike i ekonomije. Poseban oblik političkog djelovanja u narodnim masama bila je izborna aktivnost za Republičku i Saveznu skupštinu, kao i izbori za gradske i seoske mjesne odbore. Rad KPJ u Crnoj Gori zahtijevao je učvršćivanje narodne vlasti kako bi se pristupilo rješavanju svakodnevnih zadataka. Dok je osnaživala svoje pozicije 1945–1946. godine komunistička vlast je, kako na jugoslovenskom tako i na crnogorskom nivou, zadržavala forme političkog pluralizma, pripremajući izbore za saveznu ustavotvornu Skupštinu (održani 11. novembra 1945) i izbore za ustavotvornu Skupštinu Crne Gore (održani 3. novembra 1946). Ipak, krajnji cilj bio je jasno određen – rušenje kapitalističkog sistema i zasnivanje socijalističkog društva sa neupitnom vodećom ulogom KPJ. Uzor je pronađen u iskustvu prve države socijalizma – Sovjetskog Saveza. Prema tadašnjem teorijskom i praktičnom stavu KPJ, socijalističko društvo moglo se izgraditi samo hegemonističkim položajem Partije u političkom sistemu i državnom svojinom kao osnovom vlasti i centralističkim planiranjem. U daljem razvoju prilika Partija se ugradila u sve strukture društva (vojne, političke, propagandne, ekonomske) (Kovačević, 1986, 36–37; Marović, 2003, 71). Politički i radno mobilisane mase, naročito u obnovi zemlje, rješavale su i one probleme koji su bili takvi da je izgledalo da ih je nemoguće adekvatno riješiti sa raspoloživim radnim i stručnim kapacitetima. Ova mobilnost masa i spremnost da se ide u dobrovoljni rad proisticala je iz revolucionarnog zanosa prenijetim iz tek okončanog rata. Smatralo se, pod uticajem koji je širila Partija, da će poslije savladavanja teškoća doći vrijeme boljih uslova za život, koji će se ostvariti u revolucionarno-demokratskom preobražaju zemlje. Pored morala, značajan podsticaj zalaganju radnih masa u obnovi davala je nova ekonomska i socijalna politika, koja je u praksi donosila progresivne i korisne programe: otvaranje radničkih odmarališta, zabrana noćnog

rada omladine i žena, regulisanje zdravstvenog i socijalnog osiguranja, obavezno stručno usavršavanje učenika u privredi, ranijih „šegrti”. U primjeni novog radnog i socijalnog zakonodavstva usko su saradivali organi vlasti i sindikati, koji su na taj način podsticali i tehnološko unapređivanje proizvodnje (Pleterski, Kecić, Vasić..., 1986, 343).

Petogodišnji plan razvitka privrede – prvi korak ka industrijalizaciji

Narodna skupština FNRJ usvojila je 28. aprila 1947. godine Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ za period 1947–1951. godine, a 12. jula 1947. godine Narodna skupština NR Crne Gore donijela je Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede NR Crne Gore za period 1947–1951. godine. Plan je donijet u formi zakona, što je podrazumijevalo njegovo obavezno sprovođenje. Jugoslovenski plan imao je nekoliko strateških ciljeva: likvidaciju privredne i tehničke zaostalosti; učvršćivanje ekonomske i odbrambene snage zemlje; razvijanje socijalističkog sektora privrede; podizanje opšteg blagostanja naroda. Glavni pravac buduće privredne izgradnje bio je razvoj teške industrije, koja je trebalo da omogući razvoj svih drugih privrednih grana: lake industrije, saobraćaja i modernizaciju poljoprivrede. Izgradnja teške industrije oslanjala se na bogatu sirovinsku bazu jugoslovenske države. Plan, koji će naknadno biti produžen za jednu godinu, posebno je naglašavao zadatak uklanjanja neravnomyjernosti u ekonomskom razvoju dijelova jugoslovenske države, poput Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore i dr. (Marović, 1987, 183–185).

Za Crnu Goru Petogodišnjim planom posebna je pažnja posvećena industrijalizaciji, elektrifikaciji i rudarstvu sa ukupnim investicijama od 1.733 miliona dinara. Vrijednost industrijske proizvodnje trebalo je povećati deset puta, a proizvodnju električne energije za 16 puta u odnosu na 1946. godinu. Takođe su predviđena ulaganja u hemijski i prerađivačku industriju, građevinarstvo, tekstilnu industriju, poljoprivredu i prehrambenu industriju, turizam, zanatstvo, školovanje stručnih kadrova i dr. Investicioni plan za 1947. godinu bio je uglavnom ostvaren, dok je za 1948. godinu (prvih devet mjeseci) ostvaren u iznosu od 66% od planiranog. Rezolucija Informbiroa (28. juna 1948) i sukob Federativne Narodne Republike Jugoslavije sa SSSR-om i socijalističkim državama Informbiroa koji će uslijediti, doveli su FNRJ u ekonomsku blokadu od strane tih država, pa su planovi i ulaganja u privredu morali biti redukovani. Posljedice ekonomske blokade i prekid investicionih ugovora nanijeli su štetu Jugoslaviji od oko 400 miliona američkih dolara.

Ostvareni rezultati u pojedinim privrednim granama nijesu bili dovoljni da Crna Gora likvidira svoju ekonomsku zaostalost u odnosu na druge razvijenije jugoslovenske republike. Ipak, u periodu 1947–1952. godine podignuto je nekoliko značajnih infrastrukturnih, industrijskih i elektroenergetskih objekata, kojim su postavljene temelji za dalji razvoj industrije i elektrifikacije. Željeznička pruga Nikšić–Titograd puštena je u rad 13. jula 1948; podignuto je i pušteno u pogon šest manjih hidro i termoelektrana; započeta je izgradnja HE „Glava Zete” (1952); počinje da se gradi Luka Bar (1948); nastavljene su radovi na izgradnji Titograda (Marović, 1987, 186–188, 193–195; Kovačević, 1986, 88–91); počela je proizvodnja u Rudnicima boksita „Nikšić” (1948) i ovo preduzeće je od 1948. do 1960. bilo najveći crnogorski izvoznik, a boksit je činio 30–40% ukupnog izvoza (Marović, 2002, 93); februara 1951. godine počela je izgradnja budućeg najvećeg industrijskog preduzeća u Crnoj Gori Željezare „Nikšić” (Žujović, 1996, 1; Iz evidencije..., DACG. AON); Pivara „Trebjesa” u Nikšiću (obnovljena 1946) povećavala je godišnju proizvodnju, koja je 1950. godine iznosila 26.018 hektolitara, da bi nakon te godine ponovo počela da opada itd. (Perošević, 101). U Crnoj Gori je od 1947. do 1954. godine investirano oko 68,8 milijardi dinara ili prosječno 8,6 milijardi u izgradnju, što je bilo manje od predviđenog Planom, ali više od jugoslovenskog prosjeka: u Crnoj Gori je po glavi stanovnika ulagano prosječno 20.343 dinara, a u Jugoslaviji 14.648 dinara (Kovačević, 1986, 91).

Proces industrijalizacije nakon završetka Petogodišnjeg privrednog plana

Još dok je trajala realizacija Petogodišnjeg plana, krajem 1949. i u 1950. godini došlo je prvo do eksperimentalnog uvođenja samoupravljanja u privrednim preduzećima, da bi polovinom 1950. godine bilo ozakonjeno i fabrike su predate na upravljanje radničkim savjetima. Nakon početka sukoba sa Sovjetskim Savezom i zemljama Informbiroa (1948) i prekida svih političkih i ekonomskih veza sa tim državama nastupili su dramatični momenti za jugoslovensku državu. Unutrašnji razvitak Jugoslavije teкао je u znaku protivurječnih traženja novih puteva što je na kraju bio put u samoupravni socijalizam. Novi ustavni zakon iz januara 1953. godine trebalo je da uspostavi temelje „socijalističke demokratije” i dalje razvije samoupravljanje i novi privredni sistem. Ipak, samoupravljanje nije istislo državu iz privrede, iako je u periodu 1950–1954. uspostavljen institucionalni poredak samoupravljanja (Marović, 2003, 71–74). Nakon završetka Prvog petogodišnjeg plana u Jugoslaviji

i u Crnoj Gori prešlo se na izvršenje osnovnih zadataka društvenih planova. Ranije planiranje zamijenjeno je elastičnijim privrednim planovima za period 1953–1956; prvo jednogodišnjim planovima do 1956. godine, a zatim petogodišnjim 1957–1961. godine. Kasnije se nastavilo sa donošenjem društvenih planova privrednog razvoja za period 1961–1965; zatim sedmogodišnji plan privrednog razvitka 1964–1970, tokom kojih su sprovedene privredne reforme. Poslije 1970. godine, a naročito nakon Ustava iz 1974. godine, ekonomski programi razvoja u svakoj republici pokretali su inicijative za izgradnju sopstvenih fabrika, što je često dovodilo do više dupliranja istih kapaciteta na jugoslovenskom nivou. To je za posljedicu imalo razgradnju tržišta i smanjivalo ekonomsku efikasnost države. Glasovi stručnjaka koji su ustali protiv stvaranja „nacionalnih ekonomija” i političkog zatvaranja republika, bili su utišani raznim političkim pritiscima (Marović, 2003, 73–74, 76; Petranović, 1988, 344, 402–417; Mala enciklopedija Prosveta, 1969, 639–640).

U socijalističkom periodu u Crnoj Gori (1945–1991) industrija je bila okosnica brzog privrednog razvoja. Njenim razvojem Crna Gora se izvlačila iz ekonomske nerazvijenosti i tehničko-tehnološke zaostalosti. U vremenskom razdoblju od 1947. do 1974. godine društveni proizvod industrije porastao je sa 32 na 903 miliona dinara (po cijenama iz 1966) ili za 30 puta. Prosječna godišnja stopa rasta industrijske proizvodnje od 14,1% nadmašila je jugoslovensku stopu rasta od 9,5%. Industrija se razvijala znatno brže nego privreda u cjelini, a naročito u odnosu na poljoprivredu. Istina, industrijska proizvodnja u Crnoj Gori nije ravnomjerno rasla. Uzimajući kao kriterijum visinu stope rasta društvenog proizvoda, zapažaju se nekoliko različita perioda u razvoju industrije, koja se, kao i u ukupnoj jugoslovenskoj privredi, većinom podudaraju sa promjenama u strategiji ekonomskog i industrijskog razvoja. Prvi period je sa usporenijim tempom rasta društvenog proizvoda i težištem razvoja na tešku industriju. Kao završna godina ovog perioda može se uzeti 1956. (Petranović, 1976, 458–459). Inače, te 1956. godine pokrenuta je proizvodnja u Željezari Nikšić, koja će sredinom 1961. godine biti potpuno završena. Ovaj najveći industrijski objekat u Crnoj Gori je na svom ekonomskom vrhuncu 1986. godine zapošljavao 7.300 radnika (Perošević, 2007, 129–130; Žujović, 1996, 2). U razdoblju (1957–1964) ostvaren je najdinamičniji stepen rasta industrijske proizvodnje, kada se, između ostalog, vrši orijentacija na prerađivačku industriju. Tada su otvoreni i prvi veći kapaciteti u tekstilnoj industriji: vunarski kombinat u Bijelom Polju, pamučni kombinat u Titogradu; u Pljevljima, Nikšiću, Ivogradu (Beranama), Rožajama, Mojkovcu razvijene su više faze prerade u drvnim kombinati-

ma; u modernizovanoj fabrici „Radoje Dakić” u Titogradu otpočela je proizvodnja građevinskih mašina; u EI „Obod” na Cetinju proizvode se aparati za domaćinstvo; u brodogradilištu Bijela pripremana je proizvodnja plovniha objekata i kapaciteta za reparaciju brodova. Godišnja stopa rasta u ovom periodu nije se spuštala ispod 16%, a dostizala je i do 38%. Stalno jačanje tempa industrijskog razvoja prekinuto je 1965. godine sa društveno-ekonomskom reformom. Stopa godišnjeg rasta društvenog proizvoda naglo je pala sa 21% (1964) na 8% (1965), a zatim na 2% (1966), da bi 1967. godine, prvi put nakon 1951. godine, došlo do pada proizvodnje za oko 3%. Mlada industrijska preduzeća nijesu mogla tako brzo ući u ekonomsku reformu i prilagoditi se novim privrednim uslovima, pa će tek poslije 1968. godine, kada otpočne novi investicioni ciklus, koji je, između ostalog, obuhvatio: izgradnju Kombinata aluminijuma u Titogradu, izgradnju HE „Piva”, otvaranje Rudnika i flotacija olova i cinka u Mojkovcu, biti obavljena značajna modernizacija i proširivanje kapaciteta Rudnika boksita u Nikšiću, otvorena fabrika cementa u Pljevljima i industrija građevinskog materijala u Spužu. U periodu (1971–1975) zabilježen je rast industrijske proizvodnje (5,4%), ali je, ipak, bio manji od planirane (12,8%) i manji od prosječne jugoslovenske stope rasta industrije (8%) (Petranović, 1976, 460–462). Početkom 70-ih godina javljaju se prvi znaci svjetske ekonomske krize, prvo kao energetska i naftna kriza koja pogađa i najrazvijenije zemlje svijeta, a zatim se nastavlja svjetskom dužničkom krizom. To se moralo odraziti ne samo na Jugoslaviju već i na ostale socijalističke države Srednje i Istočne Evrope, koje nakon 1973. godine bilježe konstantan pad ekonomske proizvodnje (Marović, 2003, 77; Berend, 2001, 263–264). Već sredinom 60-ih godina, i pored značajnih ekonomskih pokazatelja rasta, razvoj samoupravnih odnosa sve više je dolazio u sukob s državnim regulisanjem privrednih tokova i centralističkom proširenom reprodukcijom. Već na Osmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije (održanim u Beogradu decembra 1964) mogle su se čuti upozoravajuće riječi o vezama između etatizma, birokratizma i nacionalizma, potrebi da se Partija demokratizuje, o sprečavanju bujanja nacionalizma u republikama, ali se istovremeno odbacila ideja o stvaranju jedinstvene jugoslovenske nacije, o neophodnosti ekonomskih reformi itd. Međutim, težnje da se privreda transformiše u tržišno-plansku, naišla je na velike probleme, jer se napuštajući jedan privredni sistem, naviknut na ustaljene tokove reprodukcije, otvorio problem funkcionisanja novog sistema, koji je imao otpora i u privredi i političkim strukturama (Pleterski, Kecić, Vasić..., 1986, 433–438).

Značaj industrijalizacije Crne Gore i uopšte investicionih ulaganja u izgrad-

nju privrednih kapaciteta vidljiv je i kroz druge statističke pokazatelje. Može se reći da je dinamika razvoja privrede u periodu 1947–1980. godine, sa prosječnim godišnjim rastom od 5,9%, bila relativno brza. Rast je najviše zavisio od uključivanja u privredne tokove novih kapitalnih objekata privrede, koji su građeni i po više godina. Godine 1957. zabilježen je rast društvenog proizvoda za 13,8%; 1958. registrovan je pad od 6,1%; 1961. notiran je veliki rast od 24,8%; 1962. događa se pad od 1,4%, da bi 1963. bio evidentiran opet veliki rast od 18,9%. Usporeni rast privrede zabilježen je i u periodu 1980–1985. godine, kada na godišnjem nivou iznosi 1,9%, iako su te godine aktivirane investicije u metalurgiji, energetici i turizmu. Do kraja 1985. godine učešće rudarstva, industrije i energetike u ukupnom društvenom proizvodu dotiglo je 50,5%, uz ulaganja koja su išla u putnu infrastrukturu i saobraćaj. Ipak, i pored ulaganja saobraćaj nije ispratio industrijski tempo razvoja, što je imalo negativnog uticaja na opšti razvoj privrede. Početkom 1986. godine privredni razvoj Crne Gore dostigao je značajan nivo. Na primjer, godišnja proizvodnja lignita iznosila je 2,5 miliona tona, mrkog uglja 300.000 t, godišnja proizvodnja električne energije iznosila je 3.025 GWh, godišnja eksploatacija crvenih boksita 800.000 t, rude cinka i olova 350.000 t, proizvodnja kvalitetnog i plemenitog čelika 320.000 t, aluminijuma 104.000 t, finalnih proizvoda od aluminijuma 25.000 t itd. U prerađivačkoj industriji takođe su ostvareni značajni rezultati: godine 1986. proizvedeno je građevinskih mašina, mašinskih elemenata i dijelova 10.000 t, aparata za domaćinstva 300.000 komada, cementa 350.000 t, rezane građe 200.000 m³, drvenih ploča 100.000 m³, celuloze i papira 40.000 t, tekstilnih proizvoda 3.500 t, piva 700.000 hl, raznih sokova 150.000 hl itd (Radojičić, 2015, 298–300).

Znatan problem bržeg razvoja privrede nakon 1986. godine predstavljala je zaduženost privrede, naročito većih preduzeća prema inostranstvu a preko jugoslovenskih banaka. Visina ukupnog spoljnog duga Jugoslavije (1986), po podacima Svjetske banke, iznosila je 21 milijardu i 363,6 miliona USA dolara. Najveća zaduženja nastala su u periodu 1975–1980. godine. Visina inostranog duga Crne Gore bila je 850 miliona USA dolara. Iako je broj zaposlenih te godine u Crnoj Gori dostizao 152.000 radnika, posao je tražilo još 40.000 radnika. U uslovima društvenog vlasništva u privredi i rasta društvenih djelatnosti, povećanje broja zaposlenih često je išlo na štetu produktivnosti u radu. Neposredno pred burne političke događaje, koji će definitivno 1991. godine pokazati da SFRJ ne može opstati, 80-ih i u toku 90-ih godina bilo je jasno vidljivo da su se u razvoju privrede, ali i cjelokupnog društva pojavile slabosti koje su tražile hitne reforme. Najizrazitiji problemi

ispoljili su se u društvenim i proizvodnim odnosima, na koje su se nadovezali burni politički događaji u čitavoj Jugoslaviji (Petranović, 1988, 446; Radojičić, 2015, 300–301). Ipak, Crna Gora je, kao i Jugoslavija, uz sve međuregionalne i međurepubličke razlike, u poslijeratnom razvoju (1945–1991), prevazišla negativno ekonomsko i kulturno nasljeđe dostigavši nivo srednje razvijene zemlje (Marović, 2003, 76).

Zaključak

Proces industrijalizacije crnogorskog društva ostvaren u socijalističkom društvenom sistemu donio je više pozitivnih promjena. Izgradnjom industrije stvoreni su preduslovi za sveopšti ekonomski napredak. Taj napredak nije bilo moguće ostvariti bez školovanih kadrova svih profila, što je omogućilo da obrazovanje postane dostupnije širokim masama Crne Gore i Jugoslavije više nego ikada prije. Isto se dešavalo i na polju kulturnog uzdizanja naroda i što većeg obuhvata stanovništva zdravstvenom zaštitom. U jednom trenutku zaista se dosegao i u praksi je sproveden ideal socijalističkog pristupa čovjeku oličen u formuli 8+8+8 (osam časova rada, osam časova za zadovoljenje kulturnih potreba, osam časova za odmor). Jasno je da je socijalizam, uz sveprisutnu partijsku komunističku ideologiju, zahtijevao i promjene u svijesti i ponašanju čovjeka; nijedan modernizacijski proces ne može proći bez tih nastojanja i usmjeravanja. Geopolitičkim previranjima na svjetskoj, međunarodnoj sceni i uticajima na manje države, koji nijesu ni Jugoslaviju zaobišli, zaustavljena je mogućnost da se jugoslovensko, a time i crnogorsko društvo reformiše i iskoristi pozitivne efekte industrijalizacije i razvoja društva u periodu 1945–1991. godine. Već 80-ih godina i unutrašnji problemi (nacionalizam, separatizam, ekonomsko osamostaljivanje republika na štetu federacije i sl.), koji su izbili na površinu društveno-političke scene, ukazivali su da socijalistička Jugoslavija, kao i prethodna međuratna kapitalistička i monarhistička, neće biti dugog vijeka.

Naravno Partija je snažno još tokom rata, a zatim i u prvim poratnim i uopšte kasnijim godinama, predano radila na tome da u narodnim masama stvori ubjeđenje da je ona jedina snaga koja može izvršiti revolucinarno-demokratske promjene i uopšte razvijati socijalističko društvo. Te promjene su u krajnjem ishodu trebale modernizovati državu i društvo, ekonomski ojačati društvo i podići standard stanovništva. Za ostvarenje tog cilja neophodna je bila vjera stanovništva u socijalizam kao jedini pravi put u opšti napredak. Kada je i toga nestalo, bilo je jasno da je socijalizam izgubio bitku.

REFERENCES:

- Iz evidencije registratura AON. Državni arhiv Crne Gore (DACG), Arhivski odsjek Nikšić (AON).
- Andrijašević, Ž. (2018). *Balkanski ugao (Radovi iz istorije Crne Gore)*, Podgorica, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović”.
- Berend, I. (2001). *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993. Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, Podgorica, CID.
- Dašić, M. (2000). *Ogledi iz istorije Crne Gore (studije o događajima od kraja XVIII vijeka do 1918)*, Podgorica, Istorijski institut Crne Gore.
- Đurović, G. *Privredni razvitak Crne Gore*, u: *Crna Gora. Opšta monografija*, ur. Čavor V. (2003), Beograd – Podgorica. Narodna knjiga – Alfa.
- Kovačević, B. (1986). *Komunistička partija Crne Gore 1945–1952. godine*, Titograd, NIO „Univerzitetska riječ”.
- Marović, B. (1987). *Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945–1953*, Titograd, Istorijski institut SR Crne Gore – NIO „Univerzitetska riječ”.
- Marović, B. (2002). *Privredna komora Crne Gore 1928–2000*, Podgorica, Privredna komora Crne Gore.
- Marović, B. *Crna Gora u SFRJ 1945–1952*, u: *Crna Gora. Opšta monografija*, ur. Čavor V. (2003), Beograd – Podgorica. Narodna knjiga – Alfa.
- Mala enciklopedija Prosveta. Opšta enciklopedija*. (1969²), knj. 1–2, Beograd, Prosveta – Beograd.
- Petranović, B. (1988). *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. I–III, Beograd, Nolit – Beograd.
- Petranović, M. (1976). *Prirodno bogatstvo kao faktor industrijskog razvitka Crne Gore*, u: *Crna Gora, monografija*, ur. odbor, Beograd, Novinsko-izdavačko preduzeće „Književne novine” Redakcija „Stručna knjiga”.
- Perošević, N. (2005). *Razvoj industrije piva u Nikšiću (1896–1956). Istorijski zapisi*, br. 1–4/2005, 93–107.

Perošević, N. (2007). Izgradnja i početak rada Željezare u Nikšiću (1951–1956). *Istorijski zapisi*, br. 1–4/2007, 119–131.

Pleterski, J. Kecić, D. Vasić, M. ... (1985). *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, Izdavački centar Komunist – Narodna knjiga – Rad.

Radojičić, B. (2002). *Geografija Crne Gore. Društvena osnova i regije*, Podgorica, DANU.

Radojičić, B. (2015). *Crna Gora. Geografski enciklopedijski leksikon*, Nikšić, Filozofski fakultet Nikšić.

Željezara Nikšić 1956–1996. (1996), ur. Žujović, R. Cetinje, Holding kompanija Željezara „Nikšić”.